

ESTÓK JÁNOS

DEÁK FERENC POLITIKUSI ALKATA

Deák Ferenc politikusi pályáját szinte elfedi a kiegyezési mű. Politikai tevékenységét ugyanis leginkább az 1867-ben tető alá hozott dualista államjogi rendszerrel, az Osztrák–Magyar Monarchia születésével azonosítjuk. Ennek megítélése szerint – jó vagy rossz kompromisszum – viszonyulunk Deák politikai életművéhez. Pedig Deák politikai-közéleti tevékenysége átível a reformkoron, a forradalom esztendején és az abszolutizmus évtizedén. Sőt, a kiegyezést követően is jelentős szerepet játszott a jogállamiság kiépítését, a polgárosodást ösztönző, a tőkés gazdaság föllendítését kiszolgáló törvényhozási, és kormányzati munkálatokban. Ami még fontosabb: döntő pillanatokban tudott irányt mutatni a politikai cselekvésnek. Ugyanakkor Deákról, a magyar történelem egyik legjelentősebbnek tartott politikusáról első pillanatra talán meglepő, de igaz az állítás: inkább kerülte, mintsem kereste azt, hogy az országos politika középpontjában álljon. Saját döntése szerint a háttérből avatkozott be az országos politika formálásába – az 1848-as miniszterségét nem számítva – már a negyvenes évek elejétől 1848-ig, azután a kiegyezést követő esztendőkből. Az ötvenes években pedig úgy politizált, hogy nem politizált.

Eszmeisége, politikusi vitastílusa

■ A 19. századi klasszikus liberalizmus eszmevilága volt Deák gondolkodásának és cselekvé-

A társadalom jövőbeni fejlődése érdekében konszolidált viszonyokra van szükség még azon az áron is, hogy a hatalom alkotmányos ellenőrzésének alacsonyabb fokával kell megelégedni.

sének meghatározója, értékmérője. Deák az anyanyelvén kívül latinul és németül tudott jól. Az angol nyelvű könyveket német fordításban olvasta, például Adam Smith közgazdaságtudományi műveit. A német jogi irodalmat igen alaposan ismerte. A francia felvilágosodás gondolkodói közül Montesquieu hatott rá leginkább. Deák által nagyra becsült munkája, *A törvények szelleméről* című alkotmányos monarchiát eszményíti. Ebben az ideálisnak tekintett államformában az államhatalmi ágak szétválasztása vet gátat az önkénynek: elkülönül egymástól a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom. Deák elfogadta, hogy a tulajdonhoz való jog, a személyi- és vagyónbiztonság, a szólás- és gondolatszabadság minden ember természettől kapott, vele született, örök joga. Az ember a rousseau-i társadalmi szerződés tana szerint átruházta Természeti jogainak egy részét a hatalmat gyakorlóakra, akiknek azzal – mint azt Deák hangsúlyozta – kötelességük jól sáfárkodni a közjó, a közboldogság javára.¹

Nézetei formálásában sokat segítettek azok a beszélgetések, amelyeket a hasonló gondolkodású követtársaival folytatott 1833-tól a pozsonyi diétán. A polgárosodás ügyét elsődleges feladatnak tekintő liberális képviselők országgyűlési vezére Wesselényi és Kölcsey Ferenc volt, akik barátjukká fogadták Deákot. A zalai követ ismeretségi köre folyamatosan bővült, például Beöthy Ödönnel, Bezerédj Istvánnal, és életre szóló barátságot kötött Klauzál Gáborral. A diéta munkáját figyelemmel kísérő fiatal ügyvédjelöltek közül Pulszky Ferenc így emlékezett Deákkal való első találkozására: „Deáknál csak egyszer voltam, hidegnek találtam, láttam ugyan, hogy ő az ellenzék feje, de Kölcsey volt annak a szíve.”² Deák országgyűlési tevékenysége fölkelte Kossuth Lajos figyelmét is. Kossuth elismerte páratlan jogtudását, kiváló elemzőképességét. Deák halálakor így vallott erről: „Gyászolom azt, ki egykoron testvéries benső barátom volt; gyászolom azt, hogy nem mindig maradt az; gyászolom annak halálát, kit hajdan – régen volt! – én is mesteremnek s ítéletét próbakőnek tekintettem...”³

„A stílus maga az ember” – ha valakire igaz a mondás, akkor Deákra biztosan az. A szavak embere volt, az írást kényszerű kötelességnek érezte. Beszédeiben a lényegre tört, mondanivalóját jól követhető, világos szerkezetbe foglalta. Nem beszédmodora, hanem logikus okfejtése és érvelésének módja hatott a hallgatóságra. Wesselényihez hasonlóan a rendi-sérelmi politika megszokott történeti-jogi fogalom- és eszközrendszerét használva érvelt a liberális reformok mellett, amelyeket vitapartnerei is elfogadhattak. Ha az érvényben lévő törvényekbe nem kapaszkodhatott, akkor saját változó korának újfajta követelményeire vagy a természetjogra hivatkozott. Sokan vélték úgy, hogy helyettük fogalmazta meg, foglalta össze formálódó gondolataikat. Deák nagy hatású szónoki erejéről így írt egyik követtársa: „a zalai követ, aki, ha meghívaték, képes lett volna Róma dicsőségét is fenntartani, midőn az veszélyben forgott volt”.⁴ A diétán természetesen Deákot is kötötték a megye követutasításai: azoknak megfelelően kellett szavaznia. Beszédeiben azonban kétséget sem hagyott liberális meggyőződéséről, a reformok iránti elkötelezettségéről. Kifejtette álláspontját a minden embert megillető személyes szabadság, a törvény előtti egyenlőség, a lelkiismeret-szabadság ügyében.

Deák vitastílusa nemcsak harciasságot nélkülöző alkatából fakadt, hanem pontos helyzetfelismeréséből is: a kiváltságait, a hatalmát és a vagyonát féltő nemességet csak lépésről lépésre lehet a reformok útjára vezetni. Az jár el helyesen, „ki őket ily módokkal szoktatja lassanként az egykor annyi rettegett új gondolathoz, sokat eszközölhet, ami előbb lehetetlennek látszott, mert az újsággal

is megbarátkoznak idővel azok, kik egykor ellenzői valának, sőt végre azt hiszik, hogy ami javalltatik, az nem valóságos újítás, hanem okos és szükséges igazítás. Így lehet a magyar nemest is régi álmaiból és százados előítéleteiből kivetkőztetni, csak gyöngén nyúljunk az előkor balvéleményeiből szövött lepléhez, mely néki megszokás által kedves lett, ne éreztessük vele mezítelenségét, ne gúnyoljuk régi szabású erkölcsseit, egyszóval a magyar példabeszéd szerint ne akarjunk százados tölgvet éles nyelvünk egy vágásával ledönteni...” – vélekedett Vörösmartynak írott levelében a reformerek követendő politikai taktikájáról.⁵

Kitartás és kompromisszumkészség

■ Politikusi erényei közé tartozott a kitartás. Az 1839–1840-es országgyűlés után készített követjelentésében írta: az „igaz ügyért küzdeni még akkor is kötelesség, midőn már sikerhez nincsen remény”.⁶ Ehhez az elvhez igyekezett élete végéig tartani magát. A kitartáshoz kompromisszumkészség párosult, amely nemcsak az 1867. évi kiegyezésT megelőző években jellemezte Deákot, hanem már a reformkorban is. Példa lehet erre Deák magatartása Wesselényi perbe fogása idején, ugyanis az 1830-as évek második felében a hűtlenség és felségsértés vádjával perbe fogott Wesselényi és általában a szólásszabadság védelmére kelt. A köztanácskozásokon, hangsúlyozta, szabad a véleménynyilvánítás. Kimutatta, hogy az érvényes törvények szerint csak a tetteleges ellenszegülés meríti ki a felségsértést, azaz a hűtlenség vétkét nem lehet szóval elkövetni. A szólás és a gondolat szabadsága alapvető emberi jog. Deák bebizonyította, hogy az uralkodó személye nem azonos a kormánnyal, vagyis utóbbi bírálata nem a fejedelmet éri. A felsőtábla mágnásai a Deák által fogalmazott és az alsótábla által elfogadott sérelmi feliratot tizenhét alkalommal utasították vissza. Deák nem ijedt meg a kormány által alkalmazott keménykezü politikától sem. Az ő törekvéseit tartalmazta Zala vármegye követutasítása, amely napirenden tartotta a szólás- és sajtószabadság ügyét. Az 1839–1840-es diétán már Deák szabott irány az alsótábla munkájának. Szerinte a törvények betartása mindenkit kötelez, még a kormányzatot is. A törvényességen esett sérelem orvoslásától tette függővé a törvényhozást megillető adó- és újoncmegajánlást. A vitában, a nyomásgyakorlásban eljutott a törvény szabta határokig. A birodalomnak pénzre és katonára volt szüksége. A bécsi kormány kelleetlenül bár, de engedett. Bizalmas tárgyalásra hívták Deákot, ahol kitűnt politikusi alkatának jellemző vonása, a kompromisszumkészség. Elfogadta, hogy a sérelmeket csak az adó- és az újoncjutalék megszavazása után orvosolják. A reformellenzéknek a politikai perek semmissé nyilvánítása, azaz a törvénytelenség elismerése helyett meg kellett elégednie az elítélteknek adott amnesztiával. Ugyanakkor a célt Deák elérte: a pereket megszüntették, és a foglyokat szabadon bocsátották. A politikai közvélemény éltette Deákot. Az országgyűlés tagjai emlékalbumot adtak át neki nagyrabecsülésük jeleként. „Megnyugodtam. Deák kell hogy a centrumunk legyen. FÉLRE MINDEN IRIGYSÉGGEL HAZÁMFIAI, ADJUK NEKI AZ ELSŐSÉGET!” – jegyezte be Széchenyi naplójába.⁷

„Tudod Te, hogy régen remény nélkül állok én véletek s közöttetek a csatáren; de a siker reménye nélkül is kész vagyok küzdeni, mert ezt becsület és kötelesség parancsolják” – írta 1845 végén Kossuthnak.⁸ Deák politikusi alkatának fontos eleme volt a kötelességtudat, amelynek deáki felfogására jó példa az 1848–1849-es szerepvállalása. 1848-ban Batthyány mozdította ki Deákot vissza-

vonultságából: „Kedves barátom! Bécsben az alkotmányért polgárok vére folyt. Metternich abszolutisztikus irányú kormánya megbukott. [...] Így roppant fontosságú körülmények közt alkotmányunkat és a trónt a nép fölkarolása által szilárdítani elhatározott komoly szándékunk. Szükségünk van rád, s bizton várjuk minél előbbi jelenlétedet.”⁹ „Deák tegnap jött. Nincs jó erőben. Kossuth dirigál és Batthyány kormányoz!!!” – írta Széchenyi.¹⁰ A Pozsonyba érkezése utáni napokban Batthyány fölkérésére elvállalta az igazságügy-miniszteri posztot. A régi rendet lebontó törvényjavaslatok szövegének többsége már elkészült, amikor Deák bekapcsolódott a törvényhozás munkájába.

Deák a kabinetben való szerepvállalását kényszerű kötelességnek érezte: „Elgondolhatod, mennyire keserű volt nékem azon elhatározás, hogy részt vegyek azon minisztériumban, mely a hazának ily viszonyai között alakult; de kényszerített a becsület és kötelesség, mert Batthyány kijelentette, hogy nélkülem minisztériumot nem alakít... Ígértem tehát Batthyáynak kénytelenségből néhány hetet, s nevemet s közreműködésemet, míg egészségem engedi. Örömetst menekülnék most is, de dolgaink mindinkább bonyolódnak, az ország állapota s jövődjője minden nap bizonytalanabb, s így távoznom legalább még egy ideig lehetetlen.”¹¹ Aggodalmát, többek között, az önkényes paraszti földfoglalások, a horvátok elszakadási törekvései, a szerbek délvidéki zendülése és a többi nemzetiség lappangó elégedetlensége váltotta ki. Kételyei ellenére Deák rendszeresen részt vett és felszólalt a minisztertanácsi üléseken. Batthyány miniszterelnök biztosan támaszkodhatott rá a kormányon belül.

A reformer

■ Deák a reformok fokozatos bevezetését kívánta. A jobbágyfelszabadítás ügyében kiindulópontja az volt, hogy a nem nemeseket is megilleti a szabad tulajdon bírásának és a személyi szabadságnak a joga. Az örökváltság híve volt: „csak ott igazán boldog és virágzó a haza, hol a földet szabad kezek művelik; ott erős a nemzet, hol szabad kezek védik a tulajdont és a függetlenséget”.¹² Az adózó népet politikai jogokban kell részesíteni, s a nemességnek is adót kell fizetnie. Így valósítható meg a nemesek és nem nemesek között az érdekegyesítés. „Századunkban nem szűkebbre szorítani, hanem inkább szélesíteni kell a képviselői rendszernek alapját, mert csak ott erős a polgári szabadság, hol minden polgár védi azt mint öntulajdonát” – fogalmazott az 1836. évi követjelentésében.¹³

A szólásszabadság követelését összekapcsolta a törvényhozás végrehajtó hatalmat ellenőrző szerepének hangsúlyozásával. A törvényhozás tagjaként „szabadon s a törvényes korlátok között tartózkodás nélkül kell a kormánynak minden törvénytelenégei, a közigazgatásnak minden hibái ellen felszólalunk”.¹⁴ Szerinte a nemzet természetes igénye, hogy a magyar legyen az országgyűlés hivatalos nyelve. A nemzeti önállóság és a nyelv kérdése tehát szorosan összefügg egymással.

Deák római katolikus vallású volt. A vallástalanságot kárhoztatta, mert abban az erkölcsi romlás veszélyét látta. Szabadelvű gondolkodásából következően a vallásszabadság, az állam és egyház szétválasztásának híve volt. Elutasította az egyházak túlzott, az egyén szabadságát korlátozni akaró hatalmi igényeit. A fellángoló vitában határozottan kiállt a vegyes házasságok mellett. A katolikus papoknak reverzális nélküli házasságok esetében sincs törvény szerint joguk megtagadni az

egyházi szertartást. Ha megtagadják, a vegyes házasságok akkor is „minden tekintetben törvényesek, s minden következéseikre nézve teljes erejűek.”¹⁵

A reformkorban nemcsak a börtönviszonyok javítása volt napirenden, hanem a bűncselekmény pontos meghatározása, a kiszabható büntetési tétel rögzítése is. A büntetőjog polgári szellemű átalakítása megkövetelte a nemesi előjogok egy részének az eltörlését, a törvény előtti egyenlőség megteremtését. Deák meghatározó tagja volt annak az országgyűlés által kiküldött bizottságnak, amely a büntető törvénykönyv, a büntetőeljárás szabályok és a börtönügy tervezetén munkálkodott 1841 vége és 1843 tavasza között.

Az országos választmányban a konzervatív nézeteket vallók voltak többségben. A liberális kisebbséghez tartozó Deák Szalay Lászlóval az igazságszolgáltatás függetlenségét, biztos törvényi háttérét, az esküdtszéki bíraskodás bevezetését, a testi fenyegetés és a halálbüntetés eltörlését kívánta. A liberális választmányi tagoknak a büntetőkódex további korszerűsítési igényét tartalmazó különvéleményét Deák fogalmazta meg. Megfeszített munkaritmusban dolgozott: reggeli sétái után déli egy óráig, majd háromtól este tízig íróasztalánál ülve „büntettek-ről s azok büntetéséről kellett okoskodnom” – panaszkolta sógorának.¹⁶ Deák nyugat-európai mintákra alapozva javasolta az esküdtszéki bíraskodás meghonosítását. Nem értett egyet azzal a többségi állásfoglalással sem, amely a városi bíróságok választását a város legtöbb adót fizető polgárainak, az ún. virilistáknak kezébe adta volna. Deák szerint meghatározott vagyonnal bíró (vagyoni cenzus) polgárok válasszák meg a bíróválasztó testületet. A politikai (azaz felségsértési és hűtlenségi) perek esetében azt kívánta elérni, hogy az országgyűlés által választott bíróság legyen az illetékes. A szándék egyértelmű volt: a végrehajtó hatalom (az uralkodó vagy a tőle függő kormányhivatal) ne befolyásolhassa az igazságszolgáltatást. Deák saját kudarcának tekintette a liberális büntetőjogi javaslat elvetését, és egyáltalán kétségesnek tartotta a büntetőkódex országgyűlési elfogadását. Igaza lett: a reformországgyűléseken végül még a többséget kapott büntetőjogi javaslat sem emelkedett törvényerőre.

Deák 1848 nyarán igazságügy-miniszterként irányította a korábbi jogviszonyok átfogó reformját. Az igazságszolgáltatás egyes kérdéseit érintő miniszteri rendeletei jól mutatják szándékait. Az áprilisi törvények szerint a sajtóban elkövetett vétségeket esküdtszéki bíróságok tárgyalják. A Szalay László által kidolgozott és Deák igazságügy-miniszter aláírásával megjelent sajtóesküdtszékekről szóló rendelet hangsúlyozza: ha nincs elegendő bizonyíték, akkor föl kell menteni a vádlottat. Inkább meneküljön meg a büntetéstől a bűnös, minthogy ártatlant ítéljenek el. A rendelet pontosan leírja, hogy a gyanúsítottat, illetve a vádlottat milyen jogok illetik meg. A reformkorban a liberális reformerek által hangoztatott börtönjavítási munkálatok megvalósításának első lépése a Pest város börtöneinek ügyében kiadott rendelete volt. Ennek szellemében a börtönbüntetés ne az elítélt fizikai gyöttrését, testi bántalmazását jelentse, hanem a szabadság megvonását.

Árnyalja a fenti képet, hogy a kiegészítés után Deák tudomásul vette a reformkori nézeteivel homlokegyenest ellenkező virilizmus törvénybe iktatását. Ennek értelmében a törvényhatósági képviselő-testületek tagjait csak fele részben választották, a másik felét az ún. virilisták alkották, vagyis azok a férfiak, akik a legtöbb állami egyenes adót fizették az illető megyében, városban és községben. A virilizmus antidemokratizmusa nem volt összeegyeztethető a liberaliz-

mus jogegyenlőségről hirdetett tanaival sem, és ellentmondott a megye népképviseleti alapra állításának már a reformkorban is hangoztatott programjával.

A háttérből politizálni

■ A szürke eminenciás kifejezés gyakran kapcsolódik össze Deák Ferenc nevével. Másoknak utat engedve több alkalommal is a háttérbe húzódott, ám személyének ekkor is nagy, politikaformáló befolyása volt. Deák 1843 és 1848 nyara között nem vállalt országgyűlési követséget. Visszahúzódott a nemtelen, az esetenként erőszakba torkolló politikai csatározások miatt. Döntését testi bajai és depresszióra való hajlama is befolyásolta. A Széchenyi és Kossuth között zajló vitában határozottan kiállt az utóbbi mellett, de nyilvánosan nem foglalt állást.

A mai magyar közgondolkodás még mindig valamiféle vezéri szerepet tulajdonít Deáknak az ötvenes évekbeli ún. passzív ellenállás vonatkozásában. Deák nem volt vezér alkat. A szabadságharc leverése után a tényleges politikai mozgástér híján a magánélet világába húzódott vissza. Nem politizált, nem hirdetett politikai programot. Kétségtelen azonban, hogy kiváró álláspontja és tettei mégis hatottak környezetére. Az önkényuralommal minden közösséget megtagadók legtöbbször ösztönösen is a passzív ellenállást választotta. Ez a politikai állásfoglalással felérő magatartás lett Deák révén fokozatosan tudatossá és követendő viselkedésmintává. „A közelmúlt idők gyászos eseményei után oly állapotok között, melyek még jelenleg is uralkodnak, lehetetlenség, hogy én nyilvános ügyekben közreműködhessek” – írta nyilvánosságra hozott levelében Anton Schmerling igazságügy-miniszternek.¹⁷ Kevésbé ismert, pedig különösen fontos volt Deák gazdaság- és kultúrapártoló magatartása az abszolutizmus éveiben. Egy nyilvánosságot látott levelében a nemzeti érzés, a magyar nyelv védelmében emelt szót: „leszorítva a nyilvános élet teréről, csak ott ápolhatjuk, ott tarthatjuk fel azt, hová a hatalom szava nem hat, a társas élet magánkörében, s ha itt is elhanyagoljuk, elvész az örökre s visszahozhatatlanul. Ezért fáj az nekem, ha derék, lelkes magyar nő németül beszél és németül ír, mert mindig úgy tekintem azt, mint újabb sebet nemzetiségünknek, s mint fenyegető haladását az elnémetesedésnek.”¹⁸ A német nyelv hivatalossá tétele idején a magyar irodalom, a magyar nyelvű színjátszás is küldetést teljesített az ötvenes években. Deák támogatta a pesti Nemzeti Színházat, és részt vett az írói segélyegylet megalakításában. Szerepet vállalt a Magyar Gazdasági Egyesület vezetésében, a Kazinczy emlékünnepek szervezésében, a Kisfaludy emlékbizottságban is. Kivette a részét a Magyar Tudományos Akadémia védelméből, amikor az önkényuralmi kormányzat ki akarta hagyni a tudós testület alapszabályából azt a részt, amely a tudományok kizárólagos magyar nyelvű művelésére vonatkozott, illetve bele kívántak szólni az akadémiai tisztségviselők és tagok megválasztásába.

A negyvenes évekbeli háttérbe húzódásához hasonlóan kevés figyelem irányul Deák kiegyezés utáni politikai tevékenységére.¹⁹ Annak ellenére igaz ez, hogy a kortársak közül többen kiemelték kivételes befolyását a Deák-párti kormányok munkájára. Deák nem vállalt sem kormányzati pozíciót, sem pártvezérséget, ugyanakkor személye tartotta még néhány évig össze az egymással ellentétes érdekcsoportokból álló kormánypártot. A hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején nem született fontosabb politikai döntés tudta vagy legalább hallgatólagos jóváhagyása nélkül. A kormány tagjai egymás között „apellatorium

forum"-ként, vagyis feljebbviteli fórumként emlegették. Deák nem egy esetben kéretlenül is felülbírálta a miniszterek által kidolgozott határozatok, törvényjavaslatok szövegét. A kormánytagok fejet hajtottak akarata előtt, mert szavának döntő súlya volt a Deák-pártban, és föllépett az ellenzék által bírált miniszterek védelmében is. Politikai befolyását legközvetlenebb munkatársa, Csengery Antal így látta: „Az állam feje anélkül, hogy kormányon ült volna. Nagy múltja és nagy államférfiúi tulajdonai, s a bölcsességben és hazafiságban vetett föltétlen bizalom ruházták föl az egyszerű polgárt e rendkívüli, csaknem dictátori hatalommal, amely mellett, ha szerénysége engedi vala, többször elmondhatta volna magáról: a nemzet én vagyok.”²⁰

Deák 1873-ig rendszeresen felszólalt a képviselőház ülésein. A kiegyezés után sokan csalódtak, mert az alkotmányos átalakulástól sorsuk gyors javulását várták. Deák vérbeli politikusként hol türelemre intett, és fölemelte a szavát azok ellen, akik az országgyűlési képviselőválasztások idején fűt-fát ígértek a teljesítés esélye nélkül: „Sem a népnek, sem az országnak nem barátja az, aki elérhetetlen vágyakat ébreszt a könnyen hívők kebelében.”²¹ Hol a kiegyezés jótékony hatásának, egyben igazolásának állította be a gazdasági életben tapasztalható előrehaladást. Pest polgárai előtt 1868 decemberében elmondott, a *Pesti Napló*ban megjelentetett beszédében például a kiegyezés óta eltelt másfél esztendőre visszatekintve az ország szilárd közjogi helyzetét, rég óhajtott területi egységét, a külföldi tőke bejövetelét, a kereskedelem föllandulását, a vasútépítés lendületét, a szorgalom növekedését, és még a szegény emberek számának csökkenését, a munkából való tisztességes megélhetés lehetőségét is kiemelte. Sőt a közelgő választásokra gondolva kijelentette: „Ha mindezeket meg akarjuk dönteni, akkor támadjuk meg az alapot: a kiegyezkedést, és valószínűleg meg lesz döntve.”²²

Felszólalásaiban támogatta a polgári szabadságjogok törvény általi szavatolását. Ennek egyik példája az ún. nemzetiségi törvény elfogadása volt, amely a magyar politikai eliten belüli kompromisszumra épült. Sikerült visszaszorítani a nem magyar népekkel szemben az erőszakos magyarosítás igényével föllépőket. A képviselőház többsége Deák Ferenc tervezetét fogadta el a részletes tárgyalás alapjául. Javaslat a liberális nemzeteszmére épült, amely szerint a nemzeti közösség alapja nem a nyelv, hanem a közös szabadság és a jogegyenlőség. A nem magyar népeket (a horvát kivételével) mint politikai kollektívumot nem ismerték el, de számukra széles körű nemzetiségi jogokat (nyelvi és kulturális) biztosítottak. Nagyon fontos volt, hogy a szabad egyesülési jog (szabad nyelvválasztással), valamint az egyházi élet és az egyházakon keresztül az oktatás formálása elvi lehetőséget adott a nemzetiségi lét közös, kollektív megélésére, a nemzetiségi jogok érvényesítésére.

A kiegyezés védelme a kormányt és a Deák-párti képviselőket esetenként a polgári szabadságjogokat csorbító döntések meghozatalára készítette. Deák politikusként nem vonhatta ki magát mindebből. Ő fogalmazta meg a dualista rendszert elutasító, a Kossuth által képviselt függetlenségi elveket valló demokrata körök betiltásáról szóló belügyminiszteri rendelet szövegének a lényegi részét. Tartózkodó magatartásával engedte, hogy a kormánypárt a választási rendszert is a hatalomörzés szolgálatába állítsa. Elmaradt a liberális választójogi szabályozás demokratikus irányban történő átalakítása, mert azokat az alacsonyabb társadalmi rétegeket és velük a nemzetiségiakat emelte volna a választópolgárok közé, akiket fokozottan jellemzett a 48-as függetlenségi érzelemből fakadó ellenzéki

hajlandóság. A választási statisztika szerint a Deák-párt, majd örököse, a Szabad-
elvű Párt a kiegyezést követő választásokon – az 1875. évit kivéve – kisebbségben
maradt a központi magyar népterületen és a Székelyföldön. Deák hagyta, hogy az
ellenzéknek a képviselői összeférhetetlenségre vonatkozó szigorú törvényjavasla-
tát kisiklassák. A végül 1875-ben elfogadott összeférhetlenségi törvény nem
annyira a gazdasági, mint inkább a hivatali összeférhetlenségre összpontosított,
és az utóbbi vonatkozásában is számos kivételt tett lehetővé.

A kiegyenlítő

■ Deákra már a reformkorban jellemző volt, hogy igyekezett az alapvetően egy
irányba tartó, de adott pillanatban vagy részkérdésekben egymásnak feszülő po-
litikai akaratokat kibékíteni, kiegyenlíteni. Így volt ez az Ellenzéki Nyilatkozat
1847. évi kidolgozásakor is. A diétától távol maradó Deák attól tartott, hogy a re-
formok programszerű írásba foglalása megbontja az ellenzékét. A konzervatívok
pártalakítása után véleménye megváltozott, de a szakadás veszélyét magában
hordó részletes program kidolgozása helyett egy általánosabb nyilatkozat megfo-
galmazását javasolta. Az ellenzék vezető politikusai, köztük Teleki László gróf,
Batthyány és Kossuth Kehidán keresték föl a betegeskedő Deákat. „Minél általá-
nosabbaknak kelle Deák nézete szerint e határozatoknak lenni, hogy vélemény-
csatákra, s így szakadásra anyagul ne szolgáljanak” – tájékoztatta Kemény Zsig-
mond báró Wesselényit.²³ Az ellenzék által felállított bizottság Deák vezetésével
dolgozta ki a reformelképzeléseket tartalmazó nyilatkozatot. Az volt a célja, hogy
a nyilatkozat lehető legszélesebb támogatottságát biztosítsa. A deáki finomítás, a
mérsékelt hangütés eredményes volt: a máskülönben megosztott reformellenzék
júniusi országos konferenciája jóváhagyta az *Ellenzéki Nyilatkozatot*.

Deákat leginkább a kiegyezés kapcsán ismerjük, úgy mint a haza bölcsét, a
„kiegyenlítőt”. Az 1865–1868. évi országgyűlés megnyitását követően Deák ki-
váló taktikai érzékének köszönhetően sikerült a konzervatívokat a politikai küz-
dőtér periferiájára szorítania, illetve saját hívei túlzott engedékenységet részben
a balközép segítségével megregulázni. Majd eredményesen verte vissza a bal-
középnek a közösüges megoldással szembeni, populista eszközök igénybevéte-
létől sem mentes támadását 1866 júniusára.

A következő hónapokban, különösen 1867 elején a Béccsel való alkudozásokat
mások – Andrassy Gyula gróf, Eötvös József báró vagy Lónyay Menyhért – végez-
ték, de csak Deák tudott irányt szabni a magyar országgyűlés döntésének. 1867.
március 28-án nagy beszédet mondott a közösügyi rendszer mellett. Mondandóját
1848 és – a név megemlézése nélkül – Kossuth méltatásával kezdte: „Ezen átalaku-
lást össze fogja kötni a történelem azon férfiúnak nevével, ki azt 48-ban megindí-
totta, és ernyedetlen eréllyel keresztülvitte.”²⁴ Az elnyomás éveiben három út állt
a nemzet előtt: önerőből fegyverrel vívnia ki alkotmányos szabadságát; várakoznia
a nemzetközi helyzet kedvező fordulatára; kölcsönös engedmények árán kiegyez-
nie. Deák az utóbbit nevezte egyedül járható útnak, és jogi, történeti érvek sorával
támasztotta alá véleményét. A *Pragmatica Sanctió*ból vezette le az abban valójá-
ban nem lévő közös védelem kötelezettségét. Ebből kiindulva igyekezett bizonyí-
tani a közös ügyek (a külügy, a hadügy és az ezek fedezésére szolgáló pénzügy) lé-
tezését. Deák – kimondatlanul is Kossuthnak, a kiegyezéssel szemben megfogal-
mazott bírálataira, válaszolva – kijelentette: nem tart a birodalom Magyarország

épségét fenyegető közeli fölbomlásától. A független, ám az orosz és a német birodalom közé ékelt Magyarország csak más országokkal államszövetségben – utalt a sorok között Kossuth Dunai Szövetség tervére – és akkor is közös ügyekkel létezhetne. „Nem állítjuk mi..., hogy művünk tökéletes. Tudjuk, hogy annak hiányai vannak, de célszerűbbet, mely helyzetünkben gyakorlatilag is kivihető lett volna, készíteni nem tudtunk.”²⁵

Deák valóban feláldozta az 1848 folyamán kivívott jogok egy részét az alkotmányosság visszaállítása érdekében. A társadalom jövőbeni fejlődése érdekében konszolidált viszonyokra van szükség még azon az áron is, hogy a hatalom alkotmányos ellenőrzésének alacsonyabb fokával kell megelégedni. „A meg nem elégedés szülte vágyak és óhajok az ész mérséklése mellett leginkább előmozdítják egy ország kifejlődését, s én erősen hiszem, hogy ez így lesz nálunk is.”²⁶ Deák alapnak tekintette az 1867-ben létrehozott dualista berendezkedést: „még csak a tér szabad, melyre építenünk kell”. Hogy minként éltek az 1867-ben teremtett lehetőséggel az nem csupán a dualista államjogi rendszeren, hanem a reformkori nagy nemzedéket követőkön is múltott.

■ JEGYZETEK

1. Deák olvasmányairól, eszmeiségéről bővebben Molnár András: *A fiatal Deák Ferenc: a felkészülés és a zala-pályakezdet évei, 1803–1833*. Osiris Kiadó, Bp., 2003.
2. Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. I. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1958. 108.
3. Kossuth Lajos levele Helfy Ignácnak, Baraccone di Colegno, 1876. február 14. *Kossuth Lajos iratai*. IX. 1876. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kossuth-kossuth-lajos-osszes-munkai-1/kossuth-lajos-iratai-ix-5732/1876-5834/helfy-ignacznak-5835/>
4. Ferenczi Zoltán: *Deák élete*. I. Bp., 1904. 107.
5. Deák Ferenc levele Vörösmarty Mihálynak, Kehida, 1832. február 24. Közli *Deák Ferenc. Válogatott politikai írások és beszédek*. I. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Molnár András és Deák Ágnes. Osiris Kiadó, Bp., 2001. 33.
6. Országgyűlési követjelentés. Zalaegerszeg, 1840. július 27. Közli: *Deák Ferenc. Válogatott politikai írások és beszédek*. I. i. m. 253.
7. Széchenyi István: *Napló*. Vál., szerk. Oltványi Ambrus. Gondolat Kiadó, Bp., 1978. 914.
8. Deák Ferenc levele Kossuth Lajoshoz, Kehida, 1845. november 30. Közli *Deák Ferenc. Válogatott politikai írások és beszédek*. I. i. m. 464.
9. Ferenczi Zoltán: *Deák élete*. II. MTA, Bp., 1904. 74–75.
10. *Széchenyi István minden írása*. Mailáth 3. 569 sz. (CD adatbázis) Logod Bt. 2001.
11. Deák Ferenc levele Oszterhueber Józsefhez, Pest, 1848. április 30. Közli *Deák Ferenc beszédei*. II. Össze-gyűjtötte: Kónyi Manó. Franklin Társulat, Bp., 1903. 232.
12. Deák Ferenc beszéde az örökvlástság ügyében. Pozsony, 1834. november 10. Közli *Deák Ferenc beszédei*. I. i. m. 122.
13. Országgyűlési követjelentés. Zalaegerszeg, 1836. június 20. Közli *Deák Ferenc. Válogatott politikai írások és beszédek*. I. i. m. 165.
14. Uo. 163.
15. Deák Ferenc beszéde Zala megye közgyűlésén, 1841. január 11. Közli *Deák Ferenc beszédei*. I. i. m. 562.
16. Deák Ferenc levele Oszterhueber Józsefhez. Pest, 1842. november. Közli *Deák Ferenc. Válogatott politikai írások és beszédek*. I. i. m. 335–339.
17. Közli: *Deák Ferenc. Válogatott politikai írások és beszédek*. II. i. m. 13.
18. Deák Ferenc levele Báthor Gézáé Inkey Szidóniához. Pest, 1857. január 10. Közli *Deák Ferenc. Válogatott politikai írások és beszédek*. II. i. m. 17.
19. Deák 1867 utáni pályájáról bővebben: Pölskei Ferenc: *Deák Ferenc utolsó évei*. Éghajlat Könyvkiadó, Bp., 2004.
20. Csengery Antal 1877-ben elmondott akadémiai emlékbeszédét idézi Sarlós Béla: *Deák és a kiegyezés*. Gondolat, Bp., 1987. 13.
21. Deák Ferenc beszéde a válaszfőirati javaslat vitájában. 1869. június 1. Közli *Deák Ferenc beszédei*. VI. i. m. 190.
22. Beszéd Pest város polgárainak tisztelgő küldöttsége előtt. Pest, 1868. december 17. *Deák Ferenc. Válogatott politikai írások és beszédek*. II. i. m. 562.
23. Közli *Deák Ferenc beszédei*. II. i. m. 160.
24. Képviselőházi beszéd a hatvanhetes bizottság közösügi javaslatáról. Pest, 1867. március 28. Közli *Deák Ferenc. Válogatott politikai írások és beszédek*. II. i. m. 444.
25. Uo. 447.
26. Beszéd Pest város polgárainak tisztelgő küldöttsége előtt. Pest, 1868. december 17. *Deák Ferenc. Válogatott politikai írások és beszédek*. II. i. m. 560.